

Medemblik en de Meer

Polderhistorie afgebeeld op schoolplaten

Inleiding

Herinnert u zich misschien nog de schoolplaten in de klas op uw school? Die grote linnen of kartonnen platen waarbij de leraar van die prachtige verhalen kon vertellen? Geboren in 1954, herinner ik mij nog de schoolplaten op mijn 'Openbare Lagere School' in Medemblik. Vooral de aardrijkskundige platen over landen of provincies, met aanduidingen van kenmerken als 'delfstoffen' en 'agrarisch of industriegebied', zijn mij bijgebleven. Verder ook de platen over 'Vaderlandse Geschiedenis' en 'Kennnis der Natuur'. Met de schoolplaten ging je als het ware op reis door het land of de geschiedenis. Schoolplaten waarop Medemblik en omgeving staan afgebeeld kan ik mij uit die jaren niet herinneren. Toch blijken er twee van deze platen te bestaan.

De illustratieve schoolplaten waarmee de buitenwereld de klas in werd gehaald, waren zo'n honderd jaar een belangrijk collectief leermiddel in het (lager) onderwijs. In de jaren 50 en 60 nam het gebruik van deze platen geleidelijk af en werden zij vervangen door ander beeldmateriaal, zoals dia's, films en later ook schooltelevisie. De videoband, pc en dvd moesten nog worden uitgevonden.

Mijn belangstelling voor oude schoolplaten ontstond toen ik al enkele jaren in Tilburg studeerde en begin jaren 80 een dorpsfeest met markt in de buurt van Tilburg bezocht. Bij een marktkraam met schoolplaten viel mijn oog op een mij onbekende plaat over 'oud' en 'nieuw' land, waarop - onmiskenbaar - het gemaal Lely bij Medemblik was afgebeeld. Ik probeerde de opkomende emoties over mijn geboortestad zoveel mogelijk te verbloemen en vroeg droogjes wat zo'n plaat nu moest kosten. Ik mocht de enigszins beschadigde plaat voor f 7,50 meenemen, zei de handelaar. Ik betaalde en vertelde hem daarna uitbundig waarom ik deze plaat zo graag wilde hebben. 'Kijk' zei ik, 'in dat plaatsje - Medemblik - vlakbij die dijk ben ik geboren, op ongeveer een kilometer van dat witte gebouw: watergemaal Lely'. De handelaar keek enigszins betoerd en antwoordde met een glimlach: 'Als ik dat geweten had, had ik zeker het dubbele of driedubbele gevraagd!'. Mijn euforische gevoelens over deze onverwachte vondst werden er nog sterker door.

De aanschaf van deze eerste plaat groeide in de loop der jaren uit tot een nieuwe hobby: het verzamelen en waar nodig restaureren van oude schoolplaten.

De schoolplaat met de titel: 'Het oude en nieuwe land', werd midden jaren 50 aangeboden door de Rijkspostspaarbank en uitgegeven door J.B. Wolters uit Groningen. Het lukte mij aanvankelijk niet om meer achtergrondinformatie over deze plaat te verkrijgen. Eind jaren 90 ontdekte ik een andere schoolplaat waarop het gemaal de Lely staat afgebeeld. Deze schoolplaat heeft als titel: 'De Wieringermeerpolder bij Medemblik' en is een nog oudere uitgave uit de jaren 30, eveneens van J.B. Wolters. Inmiddels weet ik veel meer over de achtergrond bij deze twee schoolplaten. In dit artikel zal ik de inhoud van en achtergrond bij deze platen beschrijven.

Schoolplaat: De Wieringermeerpolder bij Medemblik

Om de droogmaking van een polder te illustreren, heeft de kunstschilder Johan Gabriëlse een plekje uitgezocht bovenop de oude Zuiderzeedijk. Vlak achter hem bevindt zich de plek waar enige tijd later de toegangsweg naar de nieuwe polder bij de doorgang in de verlaagde dijk - 'de coupure' - bij Medemblik zal ontstaan. De polder is nog nauwelijks begaanbaar.

Voor zich ziet hij de eerste gebouwen aan de nieuwe polderdijk, enkele baggerschepen in vol bedrijf en in de verte op het IJsselmeer enkele zeilschepen. "Hoe is dit alles ontstaan en wat moet dit verder nog worden?", kan hij zich afvragen. De polder ligt erbij alsof hij nog maar net is droog gevallen. Dat gebeurde in augustus 1930. Weldra zullen op de zilte bodem - spontaan - de eerste zeeasters opkomen. Er wordt nog volop gewerkt aan de afwerking van de afwateringskanalen. Al tijdens de aanleg van de Wieringermeerdijk zijn in de toekomstige polder - zo'n 20.000 hectare groot - de contouren van de afwateringskanalen en tochten gebaggerd.

Op de schoolplaat zien we hoe de laatste resten slib door baggermolens op de drassige zeebodem worden gespoten. De woeste golven van de zoute Zuiderzee zullen niet langer op dit deel van de oude zeedijk inbeuken. De zware bekleding van deze zeewering, opgebouwd uit de donkere basaltzuilen (uit België en Duitsland) en de lichter gekleurde granieten zwerfkeien (uit Scandinavië), lijkt hier overbodig te zijn geworden nu de zee is teruggedrongen tot achter de nieuwe polderdijk. Vanaf 1933 zal de hier overbodige steenlaag weer verwijderd worden en daarna de grond van de top van de dijk naar de vrijgekomen ruimte aan de voet worden verplaatst.

In de crisisjaren verschaft dit werk aan wel 400 man, ook wel de 'steenklappers' genoemd. Dit, en nog veel meer, kon de leraar bij zo'n plaat aan zijn klas vertellen.

Afb. 1: Schoolplaat 'De Wieringermeerpolder bij Medemblik'. Zie pagina 21 voor een grotere afbeelding.

Gemaal Lely

De afwateringskanalen komen samen bij het watergemaal Lely, vernoemd naar de belangrijkste promotor van de drooglegging van de Zuiderzee: ingenieur Cornelis Lely. De Wieringermeerpolder was aanvankelijk gepland ná de afsluiting van de Zuiderzee. Echter door de grote behoefte aan extra landbouwgrond, werd de Wieringermeerdijk al vanaf 1927, d.w.z. tijdens de aanleg van de Afsluitdijk gebouwd.

Hierdoor had men nog volop hinder van de getijdenstromen in de Zuiderzee en moest de dijk ook zwaarder worden uitgevoerd. We zien nog de resten liggen van de dam rond de bouwput waarin het gemaal Lely - tegelijk met de aanleg van de Wieringermeerdijk - werd gebouwd. Na de volledige sluiting van de polderdijk in juli 1929 kon de bemaling in februari 1930 een aanvang nemen.

Het Lely-gebouw werd ontworpen door ir. Dirk Roosenberg, een architect die bij zijn bouwkundig ontwerp naast functionele aspecten ook oog had voor de esthetische aspecten. Roosenberg heeft met de Lely een gebouw met een grote architectonische waarde gerealiseerd. Het gebouw past bij de architectuurstroming van de Nieuwe Zakelijkheid en vertoont overeenkomsten met bekende gebouwen die door zijn tijdgenoot Dudok werden gerealiseerd, zoals het raadhuis van Hilversum uit 1924.

De Lely is een door elektromotoren aangedreven watergemaal met een pompcapaciteit van totaal 1200 m³ water per minuut.

Verder is bij het eiland Wieringen het door dieselmotoren aangedreven watergemaal Leemans (capaciteit 500 m³ per minuut) gebouwd.

Er is voor twee gemalen met verschillende aandrijfkracht van de pompaggregaten gekozen om de bedrijfszekerheid te vergroten en minder afhankelijk te zijn van één soort brandstof:

- de Leemans: 2 dieselmotoren van ieder 600 p.k. (m.b.v. dieselolie gewonnen uit aardolie);
- de Lely: 3 elektromotoren van ieder 1000 p.k. (m.b.v. stroom opgewekt in kolencentrales).

De twee gemalen samen hebben de polder in ruim 6 maanden tijd 'droog' gemalen.

Boven de nieuwe dijk zijn de stroom- en telegraafkabels zichtbaar. De elektrische stroom loopt via hoogspanningskabels naar een transformatorstation in de Lely. In dit station wordt de stroom getransformeerd tot veel lagere voltages waarmee de elektromotoren worden gevoed. Deze elektromotoren drijven de centrifugaalpompen aan die het water oppompen en in het IJsselmeer uitslaan. Via het transformatorstation kan niet alleen het gemaal Lely zelf, maar ook de nabij gelegen stad Medemblik al van stroom worden voorzien.

Direct naast de Lely zijn enkele dienstwoningen gebouwd waarbij opvalt, dat één woning groter is dan de naastgelegen woningen. Is hier sprake van standsverschil? Achter de dienstwoningen met grijze dakpannen zien we nog enkele gebouwen met rode pannen. Dit zijn de houten gebouwen van het 'Laboratorium voor onderzoek der Wieringermeergonden'. In dit laboratorium wordt op basis van vele bodemmonsters een gedetailleerd overzicht van de bodem verkregen en in kaart gebracht (gekarteerd). Tijdens de ontziltingsperiode wordt hier de verandering van de landbouwkundige waarde van de grond gemeten en geregistreerd. Voor meer informatie over de ontstaansgeschiedenis van gemaal Lely verwijs ik naar het artikel van Ad Kamma in de Jaaruitgave 1998, nummer 10.

Kolonisatie van de polder

Spoedig zal de polder verder ontwikkeld en gekoloniseerd worden. Bij het bouwrijp maken van de bodem speelt de overheid een centrale, sturende rol. De ontginning van de grond bestaat uit het egaliseren, begreppelen en draineren van de gronden voor goede afwatering en bevoeiing. Daarnaast zal de Staat de nodige wegen aanleggen, bruggen, sluizen en boerderijen bouwen en de eerste dorpskernen stichten. De hierbij werkzame arbeiders vinden onderdak in kosthuizen in de omgeving van de polder - zoals in Medemblik - of in arbeiderskampen aan de rand van de polder.

Pas na voldoende ontzilting kan de grond worden ingezaaid en in cultuur worden gebracht. Dan zullen op de zwaardere, kleihoudende gronden de eerste graangewassen (tarwe, gerst, haver, rogge) en koolzaad worden verbouwd. De zandgronden worden na bewerking en bemesting meestal als grasland in gebruik genomen.

De Staat zal de eerste twee à drie jaar de risicovolle exploitatie nog in eigen hand houden en na voldoende resultaat de kavels grond vanaf 1934 geleidelijk verpachten aan zorgvuldig geselecteerde particuliere boeren: de 'kolonisten'. De vissers op de schepen op het IJsselmeer kunnen de eerstkomende jaren nog een goede boterham verdienen, maar de zoutminnende vissen zullen steeds meer uit de netten verdwijnen en op termijn zal het totale aanbod aan vis verder gaan afnemen.

De schilder Johan Gabriëlse

Van dit alles is echter nog weinig te zien als de illustrator Gabriëlse in 1931 op de oude zeedijk achter zijn schildersezelt zit en hij 'de Wieringermeerpolder bij Medemblik' op zijn doek vastlegt voor een nieuw uit te brengen schoolplaat.

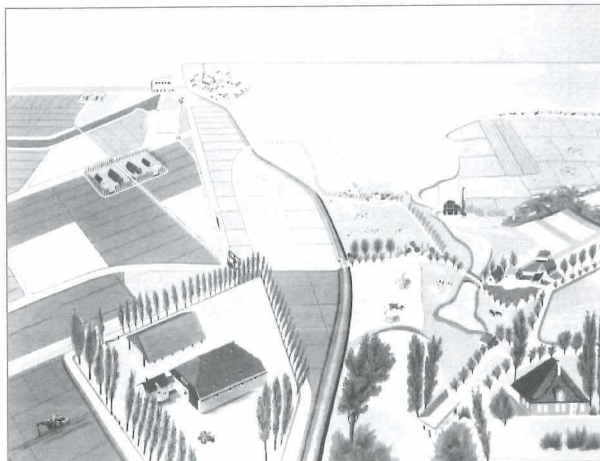
De in Zeeland geboren Gabriëlse studeerde aan de Amsterdamse kunstacademie en later ook in Parijs, Londen en Italië. De schilder zal in opdracht van uitgeverij Wolters nog veel andere locaties bezoeken om (olieverf-)schilderijen te maken voor de serie schoolplaten 'Nederland in woord en beeld', zoals: de Kolenmijn Maurits, het Vliegveld Schiphol en de Veenkolonie Oude Pekela. Later werkt de veelzijdige schilder ook mee aan andere series: schoolplaten voor het taalonderwijs, platen met afbeeldingen uit verschillende Europese landen en een serie platen over 'Insulinde' (Indonesië). Na zijn terugkeer naar dit land, komt hij tijdens de Japanse bezetting van Indonesië in 1945 in een interneringskamp te overlijden.

Een tweede schoolplaat

Tot zover de beschrijving van deze eerste schoolplaat uit de jaren 30, want er is nog een tweede schoolplaat waarop Medemblik en haar directe omgeving 'model' heeft gestaan. Een plaat uit de jaren 50 waarop ook het thema 'landaanwinning' centraal staat, maar anders wordt afgebeeld. Niet door het ontstaan en de ontwikkeling van een nieuwe polder te beschrijven, maar door een vergelijking te maken tussen het leven in een (nieuwe) polder en dat op het (oude) vaste land.

Schoolplaat: Het oude en nieuwe land

De illustrator - Anco Sevenster - toont ons een vrolijk gekleurd landschap ergens midden jaren 50, vanuit vogelvluchtperspectief. Een lintvormige streep - een oude dijk - verdeelt de afbeelding in een linker- en rechterdeel.

Afb.2: Schoolplaat 'Het oude en het nieuwe land'. Zie pagina 20 voor een grotere afbeelding.

De titel van de plaat suggereert een willekeurig landschap waarin een stuk nieuw polderland grenzend aan het oude vasteland wordt weergegeven. De oude dijk leidt het oog naar een klein plaatsje aan de horizon, met links daarvan een opvallend wit gebouw. Elke Medemblicker herkent hierin onmiddellijk watergemaal Lely. Anco Sevenster heeft met enkele simpele lijnen en vlakken dit unieke gebouw treffend weergegeven. De oude zeedijk (uit de 14^e eeuw) is de Westerzeedijk, deel van de West-Friese Omringdijk, die hier nog slechts de functie van 'slaperdijk' vervult, maar vanaf Medemblik zijn waterkerende functie naar het IJsselmeer heeft behouden.

Het rechterdeel van de afbeelding illustreert het 'oude' West-Friese landschap met veel grillige vormen waarin land en water elkaar afwisselen. Een landschap dat ooit is ontstaan uit zompige moerassen en dichtgeslibde kreken en geleidelijk is verdeeld in lange smalle stroken grond met ontelbare sloten en greppels. De woningen en boerderijen staan meestal langs slingerende wegen op de hoger gelegen grondstroken.

Het linkerdeel van de plaat toont het 'nieuwe' polderland, in dit geval van de Wieringermeer, waar wegen, kanalen en grondpercelen door overwegend strakke lijnen zijn weergegeven. Een strak op de tekentafels van de Staat ontworpen landschap, waarin de eentonige regelmaat soms bewust is doorbroken door een bocht in de weg aan te leggen.

De boerderijen zijn planmatig over de polderkavels verspreid en via een stelsel van klinker- en asfaltwegen goed bereikbaar gemaakt. Verder zijn enkele dorpen opgericht met de voor een dorpsgemeenschap noodzakelijke voorzieningen zoals winkels, scholen, kerken en sportvoorzieningen.

Leven op het oude land

Op het oude land woont de gezeten bevolking, vasthoudend aan oude principes en rijk aan tradities die door de eeuwen heen zijn ontstaan. Het land leent zich goed voor de teelt van kool, fruit, aardappelen, bloembollen en zaden. Het weiland is goed voor een rijke opbrengst in de veeteelt, waaronder melk en andere zuivelproducten.

Kenmerkend voor het West-Friese landschap is de stolpboerderij: een vierkante lage boerenwoning met hoog oprijzend dak. Onder dit grote dak is alles samengebracht, zowel de woon- en slaapverblijven als ook de hooivoorraden en stallen voor het vee, de werkplaatsen en de kaasmakerij.

Leven op het nieuwe land

Op het nieuwe land woont een bevolking samengesteld uit meestal jonge boeren uit alle delen van ons land. Zij brachten elk hun eigen gewoontes en tradities mee. Van de nieuwe bewoners - zeker de 'pioniers' in de jaren 30 - wordt vakkennis, moed en doorzettingsvermogen vereist om het nieuwe land te ontwikkelen tot vruchtbare akkers. In de jaren 50 verbouwen de boeren naast verschillende graanproducten in hoofdzaak aardappelen, suikerbieten, erwten en vlas.

In de Wieringermeer zijn verschillende standaardtypen boerderijen gebouwd, alle wetenschappelijk beproefd en ingedeeld. Op de plaat is een akkerbouwboerderij afgebeeld waarbij het woonhuis is gescheiden van de grote bedrijfsruimte. Naast de boerderij zien we een open kapschuur (landbouwhangar) voor grootschalige opslag van producten en materialen. Het boerenerf is omzoomd door een windsingel van bomen en heesters die luwte en beslotenheid verschaffen in de oneindig grote en vlakke polderruimte.

Feit en fictie

De tweede schoolplaat is een mengeling van een feitelijke en fictieve weergave van de omgeving van Medemblik en de Wieringermeer. Op de voorgrond van de plaat heeft Sevenster de vrijheid genomen om naar eigen inzicht een aantal kenmerkende landschapselementen af te beelden, waarbij het verschil in type woningen en boerderijen centraal staat. Op de achtergrond in de omgeving van Medemblik komen de getekende wegen en kanalen vrij goed overeen met de werkelijke situatie in de jaren 50.

Toen Sevenster de illustratie voor de schoolplaat maakte was de Wieringermeerpolder ruim 20 jaar oud en (opnieuw) in cultuur gebracht. Na de opzettelijke onderwaterzetting door de Duitse bezetter in 1945, vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog, moest de polder opnieuw drooggemalen en vrijwel volledig herbouwd worden.

De meeste huizen en boerderijen waren door het stromende water verwoest of onherstelbaar beschadigd. In de loop van de jaren 50 was het polderleven gelukkig weer goed op gang gekomen en de afbeelding toont ook weer kleurrijke akkers. Het springtij van februari 1953 had ook geen nadelige gevolgen voor dit gebied gehad, dankzij de afsluiting van de Zuiderzee.

Tegenover het elektrisch gemaal Lely in de polder, is een stoom- of dieselmemaal in het oude land afgebeeld. Hiervoor kan het tot 1959 werkzame stoomgemaal bij Aartswoud of het stoomgemaal bij Medemblik als voorbeeld hebben gediend. De oude watermolens zijn al lang uit het landschap verdwenen. Na de bouw en uitbreiding van het stoomgemaal bij Medemblik waren na 1907 alle twintig watermolens in dit gebied van het 'Ambacht de Vier Noorder Koggen' overbodig geworden. Ze werden verkocht en afgebroken. Na de onderwaterzetting van de Wieringermeerpolder in 1945, werd ook dit stoomgemaal van het oude land ingezet om de polder zo snel mogelijk - via sluizen - weer droog te malen. Midden jaren 50 is het stoomgemaal nog volop in bedrijf.

Rechts vanuit Medemblik is met enige fantasie de oude Brakeweg te herkennen. In de Wieringermeer zijn de Medemblikkerweg, de Medemblikker-sluisweg en de Zuiderkwelweg herkenbaar. De vaste brug bij Medemblik is echter als ophaalbrug afgebeeld. Verder zijn in het oude land verschillende meertjes afgebeeld, die we met de Grote of Kleine Vliet kunnen vergelijken of met de 'wielen' die ooit na een dijkdoorbraak zijn ontstaan.

Dwars door het oude en nieuwe landschap is een moderne betonnen autoweg aangelegd. Deze 'snel'-weg, die de voormalige zeedijk doorsnijdt, loopt buiten de verstilte havenstadjes langs de kust om.

Bij de doorgraving (coupure) in de oude dijk, dichtbij het viaduct over de weg, zien we het afdak van een loods waarin lange schotbalken zijn geplaatst. Mocht de dijk aan het IJsselmeer het ooit begeven, dan kan men de doorgang in de oude zeedijk onder het viaduct opnieuw afsluiten door dwars over de weg een dubbele rij schotbalken in stenen sponningen in de dijk te leggen en tussen deze balken aarde en mest te storten. Een optie die sinds de jaren 50 gelukkig nooit noodzakelijk is geworden.

De illustrator Anco Sevenster

Het oude en nieuwe land is de enige mij bekende schoolplaat van Anco Sevenster. Hij was in de jaren 50 vooral bekend als illustrator van kinderboeken voor uitgeverij Stenvert & Zoon. Deze schoolplaat is onderdeel van een serie van drie platen van de Rijkspostspaarbank waarin het thema 'Land uit water' centraal staat.

De twee andere platen, getiteld 'Dijkbouw in het IJsselmeer' en 'Het Hollandse Polderland', werden respectievelijk gemaakt door Frans Lammers en Jenny Dalenoord, eveneens bekende illustratoren van met name kinderboeken in de jaren 50. Deze platen illustreren hoe een polderdijk wordt gebouwd en hoe de bemaling in droogmakerijen en polders wordt uitgevoerd.

Ten slotte: terugblik vanuit het heden

Het zicht op de Lely zoals dit door Gabriëlse op de eerste schoolplaat werd vastgelegd is nu - zo'n tachtig jaar later - nog nauwelijks veranderd. De baggerschepen zijn al lang verdwenen, op de plek van de houten barakken is een klein bos aangeplant en in de polder is inmiddels vele malen gezaaid en geoogst. De Lely doet nog steeds dienst. De technische installatie in het gemaal is weliswaar gemoderniseerd, maar het exterieur van het gebouw is vrijwel onveranderd en heeft aan karakter nog niets ingeboet. Na een onderhoudsbeurt staat het gebouw er weer fris wit bij.

Het stoomgemaal op de andere schoolplaat in het oude land bij Medemblick, is in 1977 vervangen door een nieuw gemaal met een dieselmotor. Het oude stoomgemaal 'Vier Noorder Koggen' is tot monument verklaard en heeft sinds 1985 een nieuwe status en functie als stoommachinemuseum gekregen.

Het verschil tussen het leven op het oude en nieuwe land is in de loop der jaren kleiner geworden, maar nog altijd merkbaar en aanwijsbaar. Soms komt het tot een huwelijk tussen bewoners van het oude en nieuwe land, zie mijn oudste zus die al zo'n 45 jaar is getrouwd met een polderjongen uit Middenmeer.

Het leek er zelfs even op dat het oude en nieuwe land ook bestuurlijk zouden worden verenigd, maar de bestuurders van Medemblick en de Wieringermeer konden over dit samengaan uiteindelijk toch geen overeenstemming bereiken. Later lukte het wel om verschillende gemeenten op het oude land samen te voegen.

De vissersschepen op het IJsselmeer zijn - na een grondige sanering in de visserij - nu nog op één hand te tellen, terwijl het aantal recreatievaartuigen enorm is toegenomen, zowel binnen als buiten de polder. In de polder moet landbouw steeds meer plaats maken voor recreatie als impuls voor verbetering van de economie.

Er is zelfs al weer besloten tot het onder water zetten van een stuk land in het grensgebied van het eiland Wieringen en de Wieringermeer, ten gunste van die recreatie. Wordt water weer waardevoller dan polderland?

Op andere plaatsen verdwijnt steeds meer landbouwgrond onder reusachtige kascomplexen, waarin andere cultuurgewassen goed kunnen gedijen.

Tijden veranderen ... maar de historie blijft bewaard op die prachtige oude schoolplaten.

Rien van Eijk, Tilburg, april 2010

Geraadpleegde bronnen

- Directie Zuiderzeewerken (e.a.), *De Afsluiting en gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee (deel 1 t/m 7)*, Amsterdam, 1929 -1936.
 Directie Wieringermeer, *Excursiegids 1937 Wieringermeer*, Alkmaar, 1937.
 Directie Wieringermeer, *Tien jaar Wieringermeer*, Alkmaar, 1940.
 F. van Heek, *Economische en sociale problemen van de Wieringermeer*, Alphen a/d Rijn, 1938.
 H. J. van Heurck, *Nederland - Land uit water (handleiding schoolplaten)*, Den Haag, ca. 1955.
 A. Kamma, 'Gemaal 'Lely'', *Jaaruitgave Oudheidkundige Vereniging Medemblick 10*, Medemblick, 1998, 15-22.
 A.F. Kamp, *Zuiderzeeland*, Amsterdam, 1937.
 F. Pelder, *De Wieringermeerpolder bij Medemblick (handleiding schoolplaat)*, Groningen Djakarta, uitgave 1932 en 1947.
 J.J. Schilstra, *In de ban van de dijk*, Hoorn, 1974.
 Gea Wolfslag en Jan Maret (red.), *Het Watermachien*, Medemblick, 1994.

Aanbevolen literatuur over schoolplaten

- H. Donkers, *Verdwenen Nederland: Nederland in oude schoolwandplaten*, Groningen, 2006.
 H. Schuring e.a. (red), *Veranderd landschap: op-nieuw op reis met oude schoolplaten*, Den Haag, 1992.